

معرفی مشاهیر طب سنتی اسلام و ایران

۶۰ عیسی ابن جزله

* فقیسه حسینی یکتا

گروه طب سنتی ایران، دانشکده‌ی پزشکی، دانشگاه شاهد، تهران

چکیده

این نوشتار شامل نگاهی گذرا بر زندگی حکیم فرزانه عیسی بن علی بن جزله از دانشمندان نامدار قرن پنجم می‌باشد که مطالب آن با تفاصی در چند منبع معتبر گردآوری و تدوین گردیده است. این حکیم نامدار علاوه بر پزشکی در علوم ادبی و فلسفه نیز صاحب‌نظر بوده، لکن آثار وی بیدشتر در زمینه‌ی طب بوده است. از مهم‌ترین آثار وی کتاب ارزشمند تقویم الابدان با شیوه‌ی نگارشی ابتدکاری مشابه جداول نخومی می‌باشد. او پس از گرویدن به دین مبین اسلام کتابی را در حقانیت نور خاتمی با استناد به آیات موجود در تورات و انجیل نوشت. وفات وی را در ۴۹۳ هجری قمری ذکر نموده‌اند.

تاریخ دریافت:
۹۰ مهر
تاریخ پذیرش:

واژگان کلیدی: ابن جزله، تقویم الابدان، زندگی نامه

از تواریخ حیات ابن جزله اطلاعات موثقی در دست نیست، به نظر می‌رسد که با المقتنی بامر الله بیدست و هفتمن خلیفه عباسی (۴۸۷-۴۶۷ ه.ق) معاصر بوده است و با توجه به قوانین دیگر احتمال می‌رود که در دهه‌ی دوم سده‌ی پنجم قمری/ یازدهم میلادی متولد شده باشد زیرا هنگامی که در ۴۶۶ قمری مسلمان شد مردی میان سال بوده است (۲).
موطن او بغداد بوده و دانش پزشکی را در آغاز از مسیحیان کرخ بغداد و آنگاه نزد ابوالحسن سعید بن هبہ الله فرا گرفت و در طب نظری و عملی از نام آوران عصر خود شد، چنانکه او را قرین ابن سینا، ابن بطلان و ابن تلمیذ آورده‌اند (۲). او پس از فرا گرفتن طب به تحصیل منطق علاقه‌مند شد و آن را نزد ابو علی بن الولید، شیخ معزاله (که در علم کلام و منطق استاد زمانه

اگر سیری در کتب تاریخ کهن پزشکی ایرانی داشته باشیم، آرام آرام و در لا به لای نام حکماء بلند آوازه‌ی قرون ۴ و ۵ قمری، پس از گذشتن از نام حکیمانی گران‌مایه چون اخوینی بخاری، ابومنصور موفق بن علی هروی، شیخ الرئیس ابوعلی سینا و ابن بطلان در اوایل قرن ۵ به نام فرزانه‌ای برخورد می‌نماییم که بی‌تأمل در زندگی و آثار او از این مقطع زمانی نمی‌توان گذر نمود. نام او عیسی بن علی بن جزله بغدادی مکنی به ابوالحسن معروف به "ابن جزله طبیب" و "متطبب نصرانی" از مشاهیر اطبای اوایل قرن پنجم هجری می‌باشد (۱). او پزشک و داروشناسی است که در غرب به نام های بن جسله، بین جزله و بوهه هیله‌یه که ظاهرًاً تغییر یافته‌ی بوعلي است معروف است (۲). از آنجا که او بعدها به اسلام گرویده است، به نظر می‌رسد نام خویش را بعد از گرویدن به اسلام تغییر داده باشد

خانه ای هم میباشد که جمعاً ۳۵۲ نوع بیدماری را شرح داده، روش درمان مناسب آن ها را میآموزد و احتمال دارد که مؤلف از کتاب تقویم الصحه که خلاصه ای است در قواعد بهداشت به شیوه‌ی جداول نجومی، تألیف ابن بطلان طبیب بغدادی متاثر شده باشد (۲). این کتاب نخستین بار در ۶۴۷ قمری / ۱۲۴۹ میلادی از سوی متجمی ناشناس از عربی به فارسی برگردانده شد که نسخه‌ی آن در تهران موجود است (۲).

این کتاب ارزشمند، بار دیگر به دستور شاه سلیمان صفوی به وسیله‌ی محمد اشرف بن شمس الدین محمد پزشک حاذق آن زمان به فارسی ترجمه شد. ترجمه‌ی دیگری توسط حبیب الله بن نورالدین محمد بن حبیب الله طبیسی تونی با تاریخ کتابت قرن ۱۱ هجری قمری در کتابخانه‌ی وزیری یزد در دسترس میباشد (۴). البته ترجمه‌ی فارسی دیگر این کتاب توسط معین بن محمود کرمانی پزشک برای سلطان محمد دوم در ۸۶۳ قمری / ۱۴۰۹ میلادی انجام گرفته است.

کتاب تقویم الابدان به زبان های آلمانی و فرانسه نیز ترجمه شده است (۲). ترجمه‌ی ای از آن که در کتابخانه های دانشگاهی در دسترس میباشد، همان ترجمه‌ی انجام شده در زمان شاه سلیمان صفوی میباشد که حکیم شمس الدین محمد به بیان خود در مقدمه‌ی ترجمه، کوشیده است که ننگ انتساب چنین کتاب ارزشمندی را به خلیفه‌ی عباسی بزداید.

این ترجمه‌ی موجود توسط شیخ یوسف طبیب و آخوند ملأا محمد خراسانی، مقابله، بازخوانی و تصحیح شده است و در سال ۱۲۲۵ به خط محمد علی طهرانی بازنویسی و به صورت چاپ سنگی منتشر شده است (۴).

۲- منهاج البیان فی ما یه ستعمله الانسان: کتابی است در داروشناسی، شامل ادویه‌ی مفرده و مرکب و اغذیه و اشربه و شیوه‌ی اختلاط و امتزاج آن ها که به ترتیب حروف الفبا تنظیم گردیده است (۱). وی در تألیف این کتاب از آثار پیشینیان از جمله بقراط، دیسکوریدس، روپوس، اوریباز، رازی

بود) آموخت و در این زمان بود که به دعوت استادش و با عنایت ویژه حضرت حق، اسلام را پذیرفت (۲). از ویژگی های بارز ابن جزله خط زیبای اوست که به علت دارا بودن این هنر مدت زمانی به عنوان کاتب قاضی القضاة ابوسعید الداری دارای قلم فرسایی میکرد و سپس به خدمت دارالانشاء مقتدي خلیفه درآمد. او همچنین به ادبیات دلبلستگی داشت و شعر نیز میسرود، از قبیل قصیده‌ای که در ستایش پیامبر اکرم (ص) سروده است (۳).

وی علاوه بر پژوهشی در علوم ادبی و فلسفه نیز صاحب نظر بود، لکن بیشتر در زمینه‌ی طب قلم فرسایی نموده و اکثر اوقات خود را نیز به طبا بت گذرانده است (۴). او طبیبی مردم دوست بوده و فقرا و محتاجین را به رایگان درمان مینموده است (۱-۲).

آثار:

حکیم عیسی ابن جزله در طول زندگی پربار خود، آثاری چند در زمینه‌ی طب و تاریخ به زبان عربی به رشته‌ی تحریر درآورد که برخی نیز به زبان های مختلف ترجمه شده است. از این گنجینه‌ی نفیس تعدادی از آن ها به روزگار ما رسیده است که مهمترین آن ها عبارتند از:

۱- تقویم الابدان فی تدبیر الانسان یا منهاج البیان فی تقویم الابدان: میتوان این کتاب را مهمترین اثر این دانشمند گرانمایه دانست. کار ابتدکاری و شیوه‌ی نگارش و تدوین این کتاب که با استفاده از جداول و طبقه‌بنده سهل الحصول اطلاعات، دستیابی اهل علم را به محتویات کتاب بسیار آسان نموده، باعث استقبال دو چندان از آن گردیده است (۴). مؤلف برای هر یک از بیدماری ها، جدول ۱۲ خانه‌ای مشخص نموده است که شامل نام بیدماری، مزاج، سن، فصل، منطقه، شدت و ضعف بیدماری، علل، نشانه‌ها، مداوا با دارو هایی که خاصیت گرمی و سردی دارند، تدبیر ملکی، درمان با آسان ترین دارو و درمان عمومی میباشد. کتاب دارای ۴۴ جدول ۸

و انجیل در باب ظهور نور خاتمی
میباشدند نقل کرده و آنها را تصریح
مینماید (۱).

**۴- ختار ختصر تاریخ بغداد خطیب
بغدادی**

۵- مدح الطبل و موافقته للشرع و
الرّد على من طعن عليه: که کتابی
در فضائل طب میباشد.

۶- اشاره في التخلیص الصابرہ (۲).

همانگونه که پیشتر ذکر شد این
دانشمند گرانایه دارای خط زیبایی
بوده است، ابن ابی اصیبیعه
مینویسد که برخی آثار او را به
خط زیدبایش دیده است (۴). او در
بستر مرگ تمامی کتابخانه خود را وقف
مقبره ابو حنیفه کرد (۲).

وفات:

در باب تاریخ وفات او اختلاف نظر
 وجود دارد. قفوی و پیروانش وفات

و علی بن عباس جو سی بهره برده
است. ابن بیطار داروشناس نام آور
سده ۷ قمری / ۱۲ میلادی، کتاب
الابانه و الاوهام را در نقد این
کتاب این جزله نوشته است و در
کتاب الجامع بحث مفصلی در مورد آن
نموده است. اما آنچه واضح است، در
قرن پنجم کتابی از لحاظ وسعت قابل
رقابت با منهج نبوده است.
کهن ترین نسخه منهج که تاکنون
شناخته شده است، مورخ ۱۵ ذیقعده
۶۵ ق است و به کتابخانه مرکزی
دانشگاه تهران تعلق دارد. این
نسخه نفیس به جهت دارا بودن
یادداشت‌هایی متعلق به معلم
کاشانی دارای ارزش بسیار میباشد.
این کتاب به لاتین و فرانسه ترجمه
شده است (۲).

البته این کتاب به نام منهج
البيان في ما يستعمله الانسان من

شكل ۱. جخشی از یکی از جداول کتاب تقویم البدان

وی را سال ۴۷۳ ق میدانند ولی از
آنجا که مقتدي بامر الله در سال ۴۶۷
به خلافت رسید و او اکثر آثار
علمه خود را به نام او تألیف
نموده است. بعيد به نظر میرسد که
او در طول ۶ سال تمام آثار خود
را نوشته باشد و احتمالاً تاریخ

الادویه المفردة و المركبة هم آورده
شده است (۱).

۳- الرّد على الذّهاري: این کتاب
بعد از گرایش به دین مبین اسلام و
خطاب به راهی به نام الیاس در
ذکر محسن دین مبین اسلام، تألیف
شده است و آیاتی را که در تورات

فرزانه بعد از عمری کوشش و تلاش علمی و عملی در سال ۴۹۳ هجری قمری بسته شد.

۴۹۳ ق که در سایر کتب تاریخی دیده می‌شود صحیح‌تر باشد (۲). دفتر زندگی پر بار این حکیم

منابع

۱. تبریزی، محمد علی: ریحانة الادب. چاپ حیدری، تهران، صص: ۱۳۷۴، ۴۴۱-۴۴۲.
۲. ذیل ابن جزله: دایرة المعارف بزرگ اسلامی. ج. ۳، انتشارات لیلا، تهران، صص: ۱۳۷۴، ۲۳۴-۲۳۵.
۳. دهخدا، علی اکبر: لغت‌نامه (لوح فشرده). موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۱.
۴. بغدادی، یحییٰ بن عیسیٰ بن جزله: تقویم الابدان. موسسه تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، تهران، ۱۳۸۲.

